

Արդէն ըսինք թէ Աբգարու զըջըը ստյգ պատմութենէ կը խոտորեցնէ զմեզ, ուրիշն աւելորդ է՝ Յիսուսի ժամանակակից Աբգար Ե. Ուկամայի (Արշամայ = Սեան) վրայ դիտածք մեր քիչ բանը հոս պատմելը։ Այս նկատմամբ տեղեկութիւն խնդրող հետաքրքիր ընթերցողն կ'առաքենք Գուռշմիդի եւ Գիւլվաի՝ մասնական երկատիրութեանց։

Գարեթաւ բոլորովին մեկուսի պիտի թռնուի Մ. Խորենացոյ՝ թագաւորութեանց նկատմամբ տուած ժամանակագրութիւնն ու թուականները։ Բոլորովին մասնական խնդիր է այն, եւ հաւաքական աշխատութիւն կը պահանջէ, որով չենք կրնար այս տեղը օգտակարապէս զբաղիլ։ Պարզ օրինակ մը բաւական է նիւթին բնութիւնն ու դժուարութիւններն ըմբռնել տալու։ Արաւազդայ գերութիւնը ք. Յ. 34ին եղած կը համարուի։ Իւր յարգըն՝ Արշամ 20 տարի կը թագաւորէ (Գլ. ԻԵ). ենթադրենք թէ 33ին քահ Նլաւ ըլլայ, եւ հասնիք ք. Ե. 14ին։ Արդ եթէ 13 թուականէն սկսեալ Աբգարու թագաւորութեան (Գլ. ԼԳ) 38 տարիներն համարենք, կը հասնիք իւր մահուան տարւոյն ք. Ե. 25ին, եւ այս բոլորովին կը հակառակի զըջնի տուած տեղեկութեանցը։ Բայց, կը կրկնենք, խնդիր մըն է այս, որուն մէջ չենք ուզեր մտնել այսօր։

(Ըրոսն-իւ-իւ.)

ՅԱՐՈՅԱ ՀՆՏԵՐԻՆ ԶԵՌԳՐԱՐՈՅ ՄԱՆՍՈՐՈՅԸ ՎՈՐԺՈՐԱՆԻՆ Ի ԿՈՐԻՆ

(Ըրոսն-իւ-իւ.)

3.

ՍՆԼՄՈՍ

Ուտե = 1596.

ՅՈՒՂԹ 186. էջ 366. — ՄԵԺՈՒԹԻՒՆ՝ 85 սմ. երկ. 65 սմ. էջն. 25 սմ. Տես. — ՅՈՂ՝ 195. — ՆԻԻԹ՝ բաժնական թուղթ։ — ՎԱՅՐ՝ փայտեայ ամբողջ կաշեպատ քրքրուած։ — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ քաւական մաշուր. անմշտ տառախալի. ԼՈՒՍԱՆՑԱՅՐԻՍ 66. ԳԼԱՆԱՅՐԻՍ 8, ոչ այնքան լաւ։ — ԳԱՍԱՐԻ թուղթ՝ 4 էջ առնչելն եւ 3 էջ ետեւին։ — ԳԻՐ՝ սեւ թանաքով, քողրգիր մանր։ — ՍԿՅԱՐԱՆՑԱՌՈՒՆ՝ ու ՍԿՅԱՐԱՆՑՈՂԸՐԻՔ՝ կարմիր։ — ԳՐԻԶ՝ թուխթեց Գնորոս արեղայ։ — ԳՐՈՒԹԵՆԱՆ ՅԵՂ՝

⁴ A. v. Gutschmid. Untersuchungen über die Geschichte des Königreiches Osroene. Գեղեթուրք, 1889 (Mémoires de l'Académie impériale des sciences de Saint-Petersbourg, VII. série, t. XXXV. № 1.) — Կոպպե R. Duval, Histoire politique, religieuse et littéraire d'Edesse jusqu'à la première croisade. Պարիս, 1892 (Հանաւէր լ'journal asiatique, 1891).

Երզնկայ։ Նախաբան եւն ըռնի. էջերը նշանակուած վերի կողմի, մինչեւ 42. յետոյ 44 եւն. անմշտ նշանակուելու 43. 235էն սկսեալ թուղթը, կը նշանակուի վաղը. լուսանցազրուիլն եւն չկայ։ — ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ՝ սկիզբը չորս պարսաւ էջերէն մէկուն վրայ գրուած է. «Մասնը յուրը փարայ ըռալալին տըլի յուրը փարայ ըաթաթ տըլի», սեւ մշանով. Նոյնը մաստորով ուրիշ նքոս մը։ — ՅԻՄԱՆՑԱՅՐԱՆՔ՝ կայ բուն գրչէն եւ օտարներէ։

Մասեանս եւ Սահմանս, ըստ սովորութեան։ Սահմաններէն վերջը կու գան քաի մը աղջիկներ՝ Ըստուածածնի, Սիմեոնի ծերունայ, Մանասէի։

ՅԻՄԱՆՑԱՅՐԱՆՑՈՒԹԻՒՆՔ. էջ 357. ԳԻՒՄ՝ յիւրապետ, բուն գրչէն «Փառք համազայ անքաւանիկ սք. երբորդութեան. հաւր եւ որդայ եւ հողայ սբայ պիտի եւ միշտ եւ յաւիտեան յաւիտեան ամեն։ Աւարտեցաւ աղանաւարութիւն թիւին. Ուտե. (= 1596) օգոստոս ամսոյ ԺԸ. աւրն շրջաբարձիւն. Ի գուռն սք. կրկնաթու. կրկնեցայ զաւառն երզնկան. ձեռամբ թիւաթիւք. անարտան եւ անպիտան. հողայ հաւաքայ պեարոս արեղայ, անմաղար լեւոք, երաղը. խնս ընդլեցայ. սք գիւն մանոր է. զի կար մեր պիս է. փառք յաւիտեան ամեն»

Մնացեալ էջերը տարբերգրով են եւ տարբեր նիւթով. անտրակ մըն է առանձին՝ որ կը պարսեանէ՝ հաւատով խոտորմանով, սկսեալ «Վասն մերոյ փրկութեան խաչեցար եւ թաղեցար եւ յարեար ի մեռելոց... իշխան զիս յորժամ դաս եւն» տողերէն։

Հաւատովէն վերջը։ «Ողջն քեզ մարիամ լի շնորհք ար. ընդ քեզ աշ. եւ գու ի կոնայս եւ աշ. եւ պտուղ յորովայնի քո յս. քս. սք. մարիամ մայր այ. բարեխառն վս. մար թանաքայ պիտի եւ ի ժամ մահու մերում ամեն. քս. նազովեցի թաղաւար հրեից դու պահեալ զմեզ խաղաւթիք. ի գէրեթիս այսմիկ եւ ամ. Ժամու փրկել զմեզ ի փորձութենէ եւ ամ. Ժամուդից մերց տմեն. Յիսայ տարբեր գրով. «Յիսակ Յիսաուակն, եւ աւելի վերջը. — Ի թիւ. ՌՄԼԷ. (= 1788) ի օգոստոսի իշխակ սք. աղանաք տըլ. անանիկին եւ իւր կողմին. եւ համան ննջեցեղոյն որ եւ ար. մերախո բարեցապէս վայելեցէ ամեն»

4.

ՀԱՐԱԿԱՆ

Ուճե = 1666.

ՅՈՒՂԹ 366. էջ չէ նշանակուած։ — ՄԵԺՈՒԹԻՒՆ՝ 125 սմ. երկ. 9 սմ. էջն. 5 սմ. Տես. — ՅՈՂ՝ 223. — ՎԱՅՐ՝ փայտեայ դուրսէն կաշիով եւ ներսէն մետաքով պատուած։ — ՆԻԻԹ՝ սպիտակ եւ փայլուն մազաղաթ։ — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ շատ մաքուր, անմշտ առախալի։ — ԳԱՍԱՐԻ թուղթ՝ ընդ ամենը 3 էջ։ — ԳԻՐ՝ սեւ թանաքով, ըտրդգիր։ — ԼՈՒՍԱՆՑԱՅՐԻՍ 150, ԳԼԱՆԱՅՐԻՍ 10. 3 մեծ ՊԱՅԿԻ՝ ամբողջ էջն վրայ մըն Յովակիմ եւ Աննա. միւսը Յարութիւն Քրիստոսի. եւ երրորդը Հովեպալաւոս։ — ՍԿՅԱՆՑԱՌՈՒՆՔ՝ զարդարուն, գեղեկաւար. ՍԿՅԱՆՑՈՂԸՐԻՔ՝ կարմիր թանաքով. պատկերները շատ գեղեցիկ, փայլուն եւ պայծառզոյնորով, մաշակաւոր։ — ԳՐԻԶ՝ չէ յիշուած։ — ՏԵՂԻ՝ Երզնկայ Եոթն զիւր։ — ՏԻՐ՝ Շուշան։

Մատենան և Հարանոց:

ՅԻՇԱՏԱՆԱԿԱՐԱՆ. — 1. Օտար գրէ՛ «Յիշակե-
այն գեղեցիկ շարակնոց ճշգրիտօրէն կուտին եւ իւր
ծնողացն իրարմին ի դուռն ար. նիվկլին. թփ.
ՌՇԿԼՆ» (= 1719):

2. Բուն գրէ՛ն «Ջառնկացող պատուական շու-
րեայ ականցն, դարձմա կուտակումն շուշան՝ որ ին-
քանանք սիրով եւ գրէ՛ շարակնոց յիշատակ հոգի
իւրոյ եւ ծնողացն իւրոց. եղբայրն իւրոց եւ ամ. ա-
րեան միւրեղն. որք հանդիպիք ամա յիշեցէ՛ք աղայեմ՝
միով ամ. ողբումայիւ. ընդ նմին զրգամանգ եւ զգե-
րեալ հոգով գծող յիշել ժառմ: թվկն. ՌՇԺԺ-ն
(= 1666):

3. Դարձեալ նոյն գրէ՛ն շարականիւրուն վերջ՝
«Աւարտ հասուցողին փառք ամենն»

4. Ի վերջոյ Գլխոսոր յիշատարան. «Յիշատա-
կարան քրոջ փ... (Բա... Դ ԲԿ...) բաղդեցուն գոյա...
(Գր... Դ Բա... Դ ԲԿ...) միանձնեայ եւ միարան զօրու-
թե. համայնից գաւառութե.՝ հարթ եւ հաւասար փա-
ւանքն, որոյ երրորդութեն. եղակն եւ միասնական
տրութեն.։ Այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս եւ յան-
բաւ յաւիտեանս. եւ անգը քան զյաւիտեանս յաւե-
սեանս ամենն։ Որ եւս կարողութի. անձին բազմամեղն
եւ քան զնաւա նաւատորմ մեռեալ մեղք գերեալ ոգոյս.
հասանել յաւառ ար. երգատեսն ար կող շարժոյց,
որ է շարժեալ ամի պատուական զարթոյնար հոգոյ.
Ելլէ զբաւ. սորին. ի թվականին հոյակոյ սեանն, երկ
քառեակ եւ երկ հարկոյ. երկ յարեանս եւ երկ ճշե-
ղեակ ի նոյն յարի. եւ հոգ յոյլ թիւ. յարարարի։ Ամ
սեանն յաւնայ յաւնիս քառեակ հեղեակ եւ քառակի։
Երկիր ար եւ երջնակի գեղջ ար շուտով վերակոյն. ընդ
հոյակոյ ար. անսանի. եւ ար. զիւրգը բաւաւորէ. ի
հայրապետութե. հոյոց ար. ամբառն էլ միասնին. Տն.
Յակոբայ կաթողիկոսի. եւ ամբառնկալութե. մարդոյ
նահալութ. առաջնորդութե. ար. կարապետին Ետոյն
բազմամասնական բարձրագոյնութն. եւ յարգիք հորին
Աւարտեալ վարդապետին։

Գծազրեալս առաւ ցտիկայի ձեռամբ ամենն ան-
արհեստի. մեղք լեցեալ յոյժ գաղտնի. ար շուշի կու-
րացութի. միոյ կեանք գործակել. այլ ապուէնն յաւա-
լով. ողորմութե. նորին աւարտելի. ի խնդրոյ եւ ար-
գիւմար մանանանգ թերմանանգ սիրոյ եւ բազմամար հո-
գով ցանկացողն. եւ եւափափազ տեղամար սասցողն
որբաւեր եւ բարեմիտ շուշանին։ Որ սասցաւ զպատուա-
կան շարս ականց. եւ քանն անկողնոցելի. յիշատակ
եւ ի փրկութի. հոգոյ իւրոյ եւ ծնողացն իւրոց հորն
բաղիւրին մին խորին եղբայրն հոգեւոր սիրելիւնն եւ
արեանտուռ. մերձաւորն Արեւոտարեա վարդապետին. եւ
հարապետին մանուկն եղբորդոցն աղջկունն

Դատերն եւ քիտոսինն նսէֆին

Վերցն միւսմէն եւ մարկամին զանազանին հուժ-
միմին թաւանին պապոյն աղջկունն. մամայն նսէֆին. եւ
ամ. արեան մերձաւորացն. կենդանացն եւ հանգու-
ցելով, զարս գրեցաւ եւ զոր մնացին թամամին Եւ արդ.
եւ ամենամեղ եւ նաւատ. անուամբ միպն կուտութե.
եւ գործով թափուր գոյով. յոյժ սիրով եւ փափա-
զանք սասցալ զշարակնոց ի հարալ աղեկանց իմոյ
յիշատակ եւ փրկութի. հոգոյ անպարտաւ շուշանին.
Արդ յերես անկեալ արտասուելից զինք աղայեմ՝ զար.

հանդիպողք. որք հանդիպիք ամա կարգաւով կամ օրի-
նակեալով կամ ի վերայ հայեալով բոլոր արեան. եւ ին
բերանով ամ. ողբում սասցալ մեղապարտ շուշանին. եւ
ծնողացն իմոյ բաղիւրին խորմին. եղբայրն իմոյ Արեա-
տարեա վարդապետ մանուկն եւ ողբոյն իւրոց սասցալին
գերցն իմոյ միւսամէն մարկամին քիտոսինն.

Եւ ամ. արեան միւրեղն. մարց. եւ ձեզ յիշու-
ղայք. եւ մեզ յիշեցաւ ողբումսցի քո. յոյն ամենի.
եւ զթմոցի ի հոգին մեր ի միւս անգամ գալեւտեանն
իւրոյ յահեղ ատենին ամեն։ Դիւլ, յիշեցէ՛ք ի մարքաւ
փոյլ յաղթմ ան. զուսուցելն իմ եւ զհոգեւոր մարն
զեղեալութեին հանգուցեալն առ քո. եւ զգոյնն իւր մա-
րիտան. ընդ նստին յիշել մաղթեմ զբազմամեղ եւ ամեն
նաւարտան ողով գերի զըզնողս եղեկին եւ. զնաւուն իմ
եւ զեղբայրն. եւ զամ. մերձաւորն Ամեն։ Աւարտեալ
թվին ՌՇԺԺ. ի փաւ. քիւ։

Եւտոյ մէկ էլ զարգալ. եւ վերջ «Մենացուցե
մեծի արարթութե. եւ վերին էջին վրայ նոր Աւարտեալ.
«Այս շարակնն այն օրէն եւ միշտ կարին Արեւոտարան
վերսին կվերարելին։ Յակոբ Տերարթիկեան. 1888 յն.
15 Ամն»

Հարականիւրուն կարգին մէկ կան նաեւ քա երկու
յիշատակութիւններ՝ առաջին գրէ՛ն։

«Ջգեղեալ հոգով գծող»
«Ջառնկացող եւ թերմանանգ սիրով սասցող
շարակնեցն կուտակուն շուշանն եւ գծեսցն իւր յիշե-
ցէ առ քո. յոյն ամենի ընդ նմին եւ ուշամուսայ ա-
նարհեալ գերեալ հոգով գծող եղեկին»

Ծ.

ՀԱՐԱՆԿԱՆ

Անյայտ — ԺԶ-ժԻ Գարնն։

ՅՈՒՆԻՍՏ 291. Է՛լ լէ Նշանակուած — ՄԵԺՈՒ-
ԹԻՆՆ՝ 12 սմ. երկ. 10 սմ. ԼԵ. 4.5 սմ. Նստ։ — ԳՐԻՈ-
ԹԻՆՆ՝ քաւական մարդը։ — ՅՈՒՆ՝ 23։ — ԳԻՐ՝ սնն թա-
նաքով, բոլորգիր։ — ՎԱՅՄ՝ փայտէ կաշեպատ։ — ՆԻՒԹ-
ԹՈՒՆՆ։ — ՎՆԻԿԱՄԱՆՆ՝ քրքրուած, ինքնած. աղնէն
եւ Կետնէն 2-8 թուղթ սեւացած. վարի կողմէն այրած,
բայց գրերը ջիւլ փաստած. տտառախալ լնայ։ —
ՄԱՋՐԱՆՆԱՆՆ՝ եւ ՄԱՋՐԱՆՆՈՂ՝ կարմիր թանաքով։ —
ԼՈՒՍԱՆՆԱՋԱՐՈՒՆ՝ 140, զլիսազարդ ան շատ սգով եւ
անմշակ. տեղտեղ լուսալուսազրոյթին եւ յիշատակա-
րան։ — ԳԻՐՎՆ՝ առ շատաւն ինքնած եւ աղտոտած է։
ԳՐԻՌ՝ վարդաւ սարկաւաք։

Մատենան և Հարանոց:

Առաջին էջը Մատթէոսի առաջին գլուխն է,
2Ի. էջը՝ յաւատարկ, բայց գրի փորձով լրուած է յե-
տոյ. այս թուղթը կազմուէ՛ն գրուած եւ անշուշտ.
Եւտոյ գիրքը 4Ը սկսի առանց նախաբանի եւն.
«Երգեցէ՛ք որգիք սիւնիւն...»

ՅԻՇԱՏԱՆԱԿԱՐՈՒՄԻՒՅԻՒՆԲ. 1. Օտար գրէ՛.

«Կոյսար յաթիւ փառաց ընդ հարս ծննալի, նոյն էջին
շարականէն օրինակուած անոր մեա նոյն գրէ՛ն՝ «Կորացու
վատն (= վարդան)։ — «Մատիկ վարդ» «աւերել,
փառաւորել անուն քո» եւն. նոյնպէս գրի փորձեր հոս
առ հան. բայց շատ կոշտ եւ սգեղ գրերով։

2. Բուն գրէ՛ն — «Եւ վարդան գրիւ յիշուալ.
«Եւ եղեկին վարդան սարկաւաքս գծող արդա յիշեցէ՛ք
ի ար. աղաւթն ան. եւ ծնողացն մերոյ ողբում սասցալէ։»

Ծ. Օտար գրէլ. — “Ես բարեբեմեջ գրիդոր վրդպատ. էկի յոր. գուռն մացցցանց ՌՄՃԺԻԻն (== 1766) յաւաքարի մէկին օրն շտի. “յիշատակեմ քեզանք եւ նշատ աստուրիկն ձեռն (մնացեալը պարս.)”, “սոյժոյ լիզին ու նիշատարն շաքէ. ուր քան մազ բախի”

Կ. Հարազաններու վերջը պահան թուղթ կայ. յետոյ իւր զայ երկու թուղթ օրու վրայ հաստ անձուռնի եւ կոշտ ձեռագիր մը կայ. նշխարէն շատ գրի փորձ. “մի-միասական (== միասուն) ար. վարդանն բերեց աշուղ ար մի յոր հազուն եւ քնացի կաժ կարգացի գուգ հոն առի ու իմ եղբարն նր. տիրացու. ստառաթէլ (ա սաղա-թէլէ), “սրբ. բարեւ. որ ով որ կարտու” “պատ գրտու այս ե օրը “յիշատակեմ տէր վարդանին նրեւտին որդուն” “երանի աղբարաց զի նոցա” սուեւորն կարապետան վանեմ մնացնիցի զաղար իկէն եւ եկաւասարի” “պետրոս քիշ ար. սղպա” “մանան... ընտա... սղիբ աստա... ստիշ... պէնա... (կէսը պատասխ.)”

Ե. Այս պատասխան եւ փառն էրին վրայ է նաեւ Բլիստիւն յաւաքարէ՛ առաջին գրողին... “...երգարան յիշեցիք... յոց ար. սամ... (գաւ)սարն իւր գնալ թիւնէ... ցալալ արթեմանցն ես... բոսն սարկաւագին է վայել... եւ յիշատակ նշխարեցիք եւ ամ... մերձատարաց. սրգ հանրեցիք... հարեալացի տեսանէք միով... զու յիշեք նշխարէն եւ դուք յիշել լինիք... Կ. մերոյ ար եւ աշլ. յաւան. ամեն”

Գրքին գրութեան թուականն անշուշտ պատահած մասին մէջ կը գտնուի. ուստի եւ որչա չնէք կրնաք գիտնալ, բայց բարեբեմեջ Գրիգոր վարդապետին թուա-կանէն (ՌՄՃԺԻ = 1766) կը գիտցուի որ այդ թուա-կանէն առջեւ է:

Ամենէն վերի թուղթն ա՛լ որ կազմողն կողմն է, աւետարանի մը մնացորդն է, մանք գրով, ուր թա-նաքով եւ երկրին, իւրաքանչիւրը 25 ամ. լին. 65 ամ. երկ:

6.

ՅԵՇՄԻԹԻՈՒԳ

Անյայտ, ԺԱ—ԺԷ դարէն:

ԹՈՒՂԻԹ՝ 476. Էշ էշ Նշանակուած: — ՄԵԺՈՒ-ԹԻՒՆ՝ 27 ամ. երկ. 18 ամ. լին. 9 ամ. Նստ: — ԳՐՈՒ-ԹԻՒՆ՝ երկսին, իւրաքանչիւրը 20X65 սմ.: միջին լուսանցք 1 սմ.: — ՏՈՂ՝ 27: — ԳԻՐ՝ խոշոր թղթագիր. սեւ թանաքով. ՍԿՂՐՆԱՏԱՄԻԺՐԼ խոշոր, եւ կարմիր կամ կապուր թանաքով, անգրգռ: — ԳԼՐԱՋԱՄԻ, ԼՈՒՍ-ՄԱՅԻԱՄԻ՝ գարդարուն գիծ գրքին մակաւոր մնայն: — ՍԿՂՐՆԱՏԱՄԻԺՐԼ կարմիր: — ՆԻՒՄ՝ Նստա թուղթ: — ՎՆԵՐԱՄԱՅԱՐ՝ մաքուր, ասանց տապանաւան, վերջէն ցանք մը թուղթ պակաս: ԴՆԱՄԻՎ թուղթ չկայ: — ԳՆԱՋՐ՝ կաշնպատ փայտ: — ԳԻՐԶ եւ ԹՈՒՂԱԳՆՆ ան-ծանօթ: — ՏԵՆԱՐ՝ ալիւրալ անձիւր:

Ստանեան եւ Յայտնաբեր:

Առաջին թուղթը հին երկուրեքսր մաշա-ղով եւայ աւետարանի մը մնացորդն է, կազմողն կողմն գրուած: Ետայոյ երեք թուղթ ջանիկ:

ԹԵՐԱՏԱՅԱՄԻՐՈՒՄԻՒՆԻՒՆԻ: Լուսանցարու-

թիւն չափապէս շատ է. ընդհանուր գումարը 400 կայ, բայց բոլորն ալ կրկնութիւն են: Արեւ վկայարանու-թեան սակ առաջին գրիքը յիշած է զինքը Խորշու ընկով, բայց Եռանց անուն տալու. “նեքող եւ ողոր-

ման ան. գրեմայ քաղցրութեւ. քո է հոգի” “Նա փր-կեցեմ... է հոգին տանդանայ եւ դժուարեց ամեն” “Որ եւ զմեզ արժանի արաջեք տեսանել ըզմա է միասն-գամ՝ գաժաւաւանէն եւ լիւլ տայ զերանաւէտ բարգաւաւ. մանաւանդ “որոյ աղաւթիւք ողորմի ստացողի գրոցը” “Որ ողորմի ստացողի գրոցը” “Ես. քո, մաղթանալք ար. վկայիս վահանայի է միասնայի՝ զալուստեանն քաղցր ակամբ հայեաց ի...” “Գլխած եւ ողորմած գլխա է հոգի” “Որ ողորմի ստացողի գրոցը եւ գծողն արին եւ յօրինողի ճառիս է պատիւ. առաջին աւետ. արարչու-թեւ. այ...” Առաջին գրողը չէ գրած իր անունը, յի-տայ տէր Եսայի անուն քահանայ մը անունը քով իր անունը գրած է կարծիք միշտնով. շատ անգամ աւել-ցնելով այս ու այն ազգականին անունը. “ար. յակարէն, երեսարեկեմ, եւ անդրանիկ որդոյն մեկքեմք. քահա-նային, ար. կարապետին, ար. վարդանին. ար. շմաւ-նին եւ շալին եւ եսային եւ ամ. արեան մերձատարոյն”, Այսպէս կը գտնուի 60 անգամէն աւելի, արեց վրայ վերջէն իշխառուոր անուն քահանայ մը փաղցուցած է թուղթ մը՝ ուր գրած է իր անունը՝ գարեպիտ, երեսմի պա եւ երեսմի այն ազգականը աւելցնելով: “Նստապիտ քահանայն եւ ծնողացն, օվանէս քահանայն, սիմեոնին, ասուկանին, մէրջիշտանին, Առաքին, Հուրիփմին, սուլ-թանին Ծովադարն շարմիկին եւ իւր ծնողացն. Կերեմ-րին, կիրակոսին, աստայտարին, աստիկին, թուղթիկն եւ կաղակից եւ հարանեղին եւ ամ. արեան մերձատարոյն. Կեմեմ. եւ երկուքս աստապիտ քահան. Աղաւորն. Գեղգն, Երեմին, եւ եղես արգն. պետրոսին, պաղա-սին, դափնայ, լէվիլին, Այսպէս 100 անգամ է աւելի:

160—160 է շաքի կրկնութիւն՝ զու յի-շատակագրութիւնը, բայց միշտ լուսանցքէ վրայ. “Որ ողմ. իշխուեցի մահաւոր պետրոսին կողակցեմ վարդ-ապետին եւ երեսն յակարէն” “Նշխարի կրկնութիւն է լուսանցքէ վրայ “Որ ողմ. իշխուեցի հաղորդիկն եղ-բորն մկրտին որդոյն զաղակին կարգ եւ լուս. 1 անգամ աւելցնելով նաեւ Խիւն եւ երկու անգամ՝ Խաւիւրն որդոյն բառն վերջ: Վարդապետն յիշատակութեան վրայ անգամ մը միայն աւելած է “Եւ եղբորդի մահաւոր լքնատին գուլպայն եւ մարն մակնանին”

Ուրիշ յիշատակագրութիւններ:

“ԱՅ. ողորմի խոշոյ զաղակին որդոցն Խիւն պէկն յովանէն եւ կաղակիցն Խովան եւ գիրքին այ-սորայ” “Որ ողմ. ստացողի գրոցը ար. Եղես հեղա-հոգի քահան. եւ ծնողացն մեկքեմքն սուլգանին եւ կա-ղակցին հաւանի որդոյն յովանէն” “ԱՅ. զիմեք ինաշը վեկնանն երես յիշեցիք է ք...” “ԱՅ. ողորմ լուս խաթմանին հոգուն ար եւ յիշատակ շուրջար ար սարգիփ գումաւ” “ԱՅ. ողորմին հոգեկտ Խաթմ” “Հալալ վատակ է որ ըստա” “ԱՅ. ողորմի հաղիկն հոգուն” “ԱՅ. զիմեք զիմեք երես յիշատակեան գրե-լիս յիշեցիք է ք...” “Ճաղդիկն հոգուն երեսա” “ԱՅ. ողորմ խաթմանին հոգուն եւ իւր կաղակցին զիմեքն Խիւն...” եւ աստին եւ իրաւանաւորն եւ երես ասա” “ԱՅ. ողորմ մեկին հոգուն աստապիտ աւ այսմաւու-րիս ար. մեկքեմք հանաքացի” “ԱՅ. ողորմ գաղիկն հոգուն” “ԱՅ. ողորմ պարտաւորին հոգուն”

Չեւաւանի թուականը յիշատակարանին հետ միասին կորուսած թուղթերուն մէջ է հարկաւ. ուստի որչա չնէք գիտեք. միայն թէ ցանկին տակը գրուած պատմական յիշատակութեան մը մէջ կը յիշուի ՌՃԶ

իսկ լայնութիւնն գրեթէ նոյն, վասն զի հնայն յարմարեցնելու համար վերի եւ վարի լուսանցքներն ամբողջովն կարուած են:

ՅԵՇԱՆԱՅԱԿՐԻՈՒԹԻՒՆԻ: Շատ տեղեր ստ տեսակ ծանօթութիւններ. «Մեծի յորեքարաթին է. Մեծի հինգարաթին է. ուրարան գիւղին, Գ. աւետ. Ուրարանի գիւղին է լորրորդ աւետ. Ուրարանի ցեւրեկին առաջին աւետարանն է այս. հինգարաթին յետ պատարագին ւ»:

Մատթէոսի վերջը. նոր ձեւք է. — 1. «որ. ան. ողորմայ յովանիս մեղապարտ եւ ծնողաց իւր եւ կենայիցի իւրոյ ամեն եւ որ ողորմութն. հայցէ, ողորմութի. գտանէ յայւ»:

2. Ուրիշ գրէ՝ «ան. ան. քո սուրբ աւետարան բարեխառութիւն. եւ որ. աւետարանն եւ ք. առաքելոցն Յիշայ շնորհատ քահանայ եւ զծնողն իւր եւ զկենայիցին իւր եւ ողորմայ ամենեցուն առհասարակ ամենայն աղականաւքն որ ի յիւր հայալ աղբիցն նորոգեց զոր. աւետարանն Յիշայան իւր ք. վայելել տացէ բազում ժամանակւ»:

3. Նոյն գրէ՝ «ով պատառական քահանայք որ կարգայք կամ աւրեմակէք կամ զինչեւիցն զնորանա քահանայ. Յիւշեցէ եւ մեղաց թողութի. ինդրեցէք եւ որպիս յիշեք այնպէս եւ ք. զենչ յիշե եւ քի. փառք յաւիտեան ամեն»:

Մարգարէի վերջը. — 1. Միջին երկաթազրով եւ կարմիր մեկնով «Ըն թուականիս հայոց (= 1111) վերջապիս նորոգեցի զաւետարանս զայս. որդիս անտոնի. երի. քահանա. Արք. բարեխառ աւնիմ զմէջ զամենեւեան. որք կարգայք զաւետարանն. Յիւշեցէ զմեջ ի ձեր մաքրամտացոյ յաղաթն ձեր. եւ ք. զմեջ յիշե յիւր հանդերձեալ զատաստանին. Ընդ որում փառք յաւիտեան ամեն. եղի»:

2. Ուրիշ ձեւք է. «Ով որդայանեալ քհայց. յորժամ ընթերնուց զք. աւետարանս մեղաց թողութի. ինդրեցէ յայ. պր. յովանիսն եւ իւր կենայիցին. քոսաց. խաթուանին. եւ տալորն պր. յեհանիսին. եւ անատուրին. եւ յոհանին. եւ փոխեցիւրն առ. ք. պր. մարին. եւ իւր կենայիցին. խաթուրին. որ են նախնեք պր. յովանիսին. որ ստացաւ զք. աւետարանս. ի հայալ աղբնաց իւրոյ. եւ երես վերադին կազմել զոր տր. ան. վայելեալ տացէ. եւ փոխեցիւրն առ. ք. յարութի. կենաց պարգեւեցէ ի յիւրում գաղտնտեանն. ամեն»:

3. Ուրիշ ձեւք է սեղեւ վերջապիս նորոգումն որ. աւետարանի. ի թվ. հայոց. ՊԼԹ. (= 1390) ձեւամբ աւանանդ եւ առաւանդն քի. յոհանիսի աղաթն գաղմեկեան մեղաց թողութի. ինդրեցէ յայ. եւ յիշողացդ եւ յիշեցիւրն ողորմացի յիւրում գաղտնտեան ամեն»:

Ղուկասի վերջը. 1. Ուրիշ գրէ՝ «Տր. Ած. ողորմէ ստացողն որոտ ք. ան. բարեխառութիւն. որ. աւետարանի եւ. բարեխառութիւն. սրբոց աւետարանացն եւ ք. որ. ծնընդեամբն զ մարգարէութեց. եւ ք. որ. յարարանաց. եւ ք. որ. խաչութիւն. եւ ք. թագմարէ եւ ք. որ. յաղաթնք. եւ ք. համարաթիւ ի յերկնայն: Եւ ք. սուրբ միասնեամբ գաղտնամբ մաք հաւոր եւ անչեղ ատենից զմայ եւ ողորմայ ներսէս երիցու մեղապարտ քահանայք որ իմ զառաւեալ բաւ

ղում մեղաց եւ ատտ պահայի ի շարեաց. զի եմ տխուր մինչեւ ի մահ. քն. որդոյ որո ան. յս. ք. բարեխառութիւն. որ. անանիսն. եւ ամենայն սրբոց ողորմեա ներսէս քահանա եւ ծնողաց եւ եղբայր նորո յով որ անկանի աղաթն գաղմեկեանց երեւեցուց եւ զնթերւա ցող որ. աւետարանի. յայով եւ աղբիւր աղաթն յիւշեցէք ի որ. յաղաթն ձեր ի ք. յս. ի տր. մար. եւ ողլ լեք: տր. թվ. ՈՒՆԻ» (= 1328)

2. Ուրիշ գրէ՝ «Ես ներսէս մեղապարտ քահանա բազում սիրով եւ ջանիւք. ստացայ եւ վերստին նորոգեցի զք. աւետարանս. յիմ. հայալ աղբնաց եւ առատանաց: յիշատակ ինձ եւ ծնողաց եւ եղբայր իմոց եւ զկողն իմ զի կարէ շշտ քաղանցաւ. յինչն յիշեք ի տր: եւ ան. ողորմացն մեջ եւ մեջ առհասարակ ամեն: ի տարեիցն ինդրեմ ժամ: աւր. ա. թէ ես պղկարես: թվ. Ը (= 1261) ով եր ինձ. անդինչն պաս հէք քն. որ. գորցա»:

3. Ուրիշ գրէ՝ «յիշատակ ինձ հուրեղոր պապայիս մասն շայիկոյ փառայի եւ որք իմոյ զաւարեիս եւ կողիցին իմոյ զուլութիւն»:

4. Ուրիշ գրէ՝ «յիշատակ է յարութիւն. ՈւՆ: 1001 ւ» (= 1652)

Յովաննէսի աւետարանին մէջ. տեղ մը՝ օտար գրէ՝ — «Նորն է առաջ. կարգայ եւ զգաւաւոր յիշեա ի տր»:

Յովաննէսի մէջ. — «զնեքսէս մեղապարտ յիշեցէ առ. ք»:

Յովաննէսի վերջը. բուն գրէ՝ «փառք քի. այ. ւ»:

Աւալին գրողին Գլխաւոր յիշատակաբանը շատ աւերած, շատ աղտոտած է եւ գրերը դժուարաւ կ'երեւան:

Ա. Սին	Բ. Սին
որդում թեամբ քի. կառարեցի եւ ակի անբազմի աշխարհաց	քահանայք որք եւ պատուիրան էս. Աղաթն զ
ԲԳ (բան): 22նամբ	Յիշեալիք զին զրազմանից եւ զան արժանս որ թեպէս եւ ձանուկ եմ բայց ե երայեալ եմ ի մեղաց ի մաքրութե յարաւթս ձեր թն զուրեւն
թեանն ան. հայոցս արթա թագաւորս (թեան)	ք. յիք զպատանան Եւ մեղոյ տխմարութեան եւ անմարթութեանն ան մեղադիր մեղադիր քորք երես. ի տր. մար. ք. անմ փառք եւ պատիւ յաւիտեան ամեն:

22նապրին մէջ կոյ նոյնպէս ուրիշ կրկնագիր էլ, որ հին աւետարանին մը մնացորդն է:

22նապրին թուականը որով լէ, որովհետեւ յիշատակարանին հետ հոյժած է. բայց յիշատակարանութիւններու մէջ կը գտնենք ԸՊ թուական մը (= 1111) իր առաջին նորոգութեան թուականն, որմէ 121 տարի հանելով կը գտնենք զգրեւ զրուրեան մասուսը թուա-

հանք. 990 (միւս նորոգութիւնները իրարմէ 127—152 տարի հեռու են): Գիշառաբարձին մէջ յիշուած է նոյնպէս Վրաց բարեպաշտ Դաւիթ Թադաւորը: Վրաց Դաւիթ անուամբ Թադաւորներն են՝ Դաւիթ Ա. 876—881 Բագրատ Բ. Կամ Դաւիթ Բ. 984, Դաւիթ Բ. Վերանորոգիչ, 1089—1125:

(Հարաւորութիւն)

Հ. Յ. ԱՄՍԻՆՆԵՆ

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ԱՂԳՆԵՐԻՆ ՀՐԱՏՈՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՔ

1894 ԵՒ 1895 ՏՐԻՆՆԵՐՈՒ

Ա. ՀԱՏՈՐԻՆ ՀՐԱՏՈՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՔ

(Հարաւորութիւն)

*48. Արոր — Պատկերազարդ օրացոյց 1895 թուի: Բազու. տպ. Արոր:

49. — — 1896 թուի: 70 Կ.:

[Բնագր. "Մշակ" 1896 թ. 31:]

*50. — — Համառոտ օրացոյց 1895 թուի: Բազու. տպ. Արոր:

51. — — 1896 թուի: 15 Կ.:

*52. Անտաքէր, շարաքիւծները կրօնական, ուսումական, ընտանեկան եւ քաղաքական: Եւր. տարի: Կ. Պ. տպ. Պոյաձեան: Եւր. Վ. Պ. Պաքիւմ: Ի., մէքա: — Նոյնը նաեւ հայատառ-տաճկերէն:

53. — Նոյն՝ Եւր. տարի:

*54. — Մանկանց, պատկերազարդ ամսաթերթ: Ի. Պ. տարի: Կ. Պ. տպ. Պոյաձեան. 6 ղշ.: — Նոյնը նաեւ հայատառ-տաճկերէն:

55. — — Նոյնը՝ Ի. Պ. տարի:

*56. Անտաքսում աշխարհաբար եւ մեկնութիւն ըստ վարդապետութեան հայատառնայց Մ. Նիկիեցու: Թրգմ. Վահան Վ. Տէր-Մինասեան: Կ. Պ. տպ. Գ. Պաղարտուն: 8 իր-415 էջ:

[Բնագր. "Արեւելք" թ. 3199:]

57. Բաքադեղան Գ. — Նոր փնէիկ: Գիրք Ա.: Մանկական-ժողովրդական գեղարարան. Հրտրուի. 4. Բաքուիւնայի, թ. 1: 8 Կ. տպ. Ա. Մ. Նիկի-Շահ-Նազարեան, 12 30 էջ. 5 Կ.:

[Բնագր. "Արաբա" թ. 7:]

58. — — Փոքրիկ ընթերցարան. Տփ. տպ. Յ. Մարտ. 8 իր 31 էջ. 5 Կ.:

*59. Բազմալեզու հանդիսարան, ամսաթերթ բանասիրական եւ ուսումական: Թի տարի: Վնենտ. տպ. Ս. Ղազ. 10 ֆր.:

60. — — Թ. Պ. տարի:

*61. Բազմալեզու Ս. — Դարվիշիզմ (նկարներով): Տփ. տպ. Շարաձէ: 8 142 էջ. 40 Կ.: (Հրտ. Հնդ. թ. 80):

[Բնագր. "Մուրճ" թ. 9, 10: — "Մշակ" թ. 105:]

62. Բախդարեան Ս. — Հողային եւ անձնական իրաւունքը Հին-Հայաստանում (Հայկազանց շքան): Արտատպած "Մուրճ", ամսագրից: Տփ. տպ. Մ. Դ. Ռոտին: 8 76 էջ. 40 Կ.:

[Բնագր. "Մուրճ" թ. 5:]

63. — — Հողային եւ անձնական իրաւունքը Հին-Վաստանում: Տփ. 36 Կ.:

64. Բարխոդայունեան Գ. — Բարեպաշտ մարդիկ (առաջ չափահանների համար), Երզնիստանական վիպասանութիւն: Տփ. տարին: 60 Կ.:

65. — Մ. եւս. — Արաբի: Բազու. տպ. Արոր: 8 461 էջ. 160 ֆր.:

[Բնագր. "Մշակ" 1896 թ. 26: — "Արաբա" 1896 թ. 2:]

66. — Յ. — Մանկական խաղեր: Տփ. տպ. Շարաձէ: 50 Կ.:

[Բնագր. "Նոր-Դար" 1896 թ. 4:]

67. Բեռնաւորեան-Բեռնաւոր — Միանութիւն եւ քաղմանութիւն: Հրտէր Գրիգոր Երիտասարդութեան: Ռուսերէն թարգմանութիւնից թրգմ. Գիրքեանց Գր. Մ.: Բազու. տպ. Արոր: 15 Կ.:

*68. Բիւրախեան, լրագիր գիտական, քաղաքական եւ ազգային: Թի-Թ. Պ. տարի: Կ. Պ. տպ. Գ. Պաղարտ.: Եւր. Մ. Ե. Նիկիւմ, 25 ղշ.:

69. — — Թ. Պ. տարի:

70. Բոյր Գ. Տ. — Կանանց ազդեցութիւնը գիտութեան յառաջադիմութեան վրայ: Թրգմ. Ռ. Եովհաննէսեան: Տփ. տպ. Ռոտ.: 20 Կ.:

71. Բոնայ Կարդիսի աղօթք Ս. Պատարագի Ի պէտս քահանայից: Վնենտ. տպ. Միքիթ. 12 130 էջ:

72. Կախաւման Ս. — Հաւաքածոյ ընտիր գրտածոց ազգային եւ օտար մատենագրաց աշխարհիկ լեզուաւ արծաիկ եւ ոտանաւոր (պատկերազարդ): Մամս Ա., Գ. տպ. Կ. Պ. տպ. Մամս: 8 188 էջ. 5 ղշ.:

73. — — Նոյն՝ Մամս Բ. 324 էջ. 7 Կ. ղշ.:

[Բնագր. "Ժողովրդ" 1895 թ. 17:]

*74. — — Փնէիկ. Կարապետարտական տարի հայերէն արտասանութեանց: Պատկերազարդ: Հետեւողութեամբ "Մօսայի արտասանութեան Ա. տարի, զասագրին: Կ. Պ. տպ. Ե. Մամս: 8 114 էջ. 3 ղշ.:

*75. Գարեխէնեան Մ. Ա. — Վարդնիք ընտիր գրտածոց: Ս. տարի: Կ. Պ. տպ. Պաղարտուն: 8 71 էջ. 60 ֆր.:

*76. — — Նոյն՝ Բ. տարի: 2 ղշ.:

*77. — Ս. — "Նոր-Դար" Ի տնը: Նուէր "Նոր-Դար" Ի ընթերցողներին: Ս. Գիտերորդ, տպ. Բ. Ն. Լիբերման: 8 24 էջ:

*78. — Ս. Մ. — Ազգային դասանք: Նիւ-Յորք: 12 31 էջ:

*79. Գալմեան օր. Վ. Տ. — Փոնիլ: Մամս Ա. 1891—94 (բանաստեղծութիւններ): Կ. Պ. տպ. Պաղարտուն. 10 ղշ.:

[Բնագր. "Հայրենիք" թ. 1020: — "Արեւելեան Մամ." 1895, թ. 5:]

80. Գալմեան Ս. — Պատմութիւն Բազուայ աղքատաշինար նկեղեցական հոգաբարձութեան 1872—83: Բազու. տպ. Արոր: 70 էջ. 25 Կ.:

[Բնագր. "Նոր-Դար" թ. 190: — "Շախիդ" թ. 42: — "Արաբ" 1896 Գիրք Ա. 306 էջ:]

*81. Գալմեան Ս. — Նորաձեւք (նրն թուով): Կ. Պ.:

82. Գալմեան Ս. — Տաղաշարիւթիւն արդի հայերէն լեզուի, հանդերձ ծանօթութեամբ շափական եւ շնորհալ ոտանաւորներով վրայ: Կ. Պ. տպ. Ե. Մամս: 8 79 էջ. 2 Կ. ղշ.:

*83. Գալմեան Գ. — Տաղական թուարանութիւն մտաւոր եւ գրաւոր: Ա. եւ Բ. տարի: Կ. Պ. տպ. Մամս: 8 141 էջ. 4 ղշ.:

*84. — — Միլլին ընթացք թուարանութեան, մտաւոր եւ գրաւոր: Գ. եւ Գ. տարի: Կ. Պ. տպ. Մամս: 8 212 էջ. 5 ղշ.: